

Περιβάλλον και ανάπτυξη. Διεπιστημονικές αναζητήσεις στις ορεινές περιοχές της Ηπείρου

Β. Κώτσιος, Υποψήφιος Διδάκτωρ ΕΜΠ, ΜΔΕ ΕΜΠ, ΜΔΕ Παν. Αιγαίου
Μετσόβιο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας του ΕΜΠ

Ε. Δημοπούλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια ΕΜΠ
Σχολή Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών ΕΜΠ

Κ. Κουτσόπουλος, Τέως Καθηγητής, Σχολή Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών ΕΜΠ

Δ. Ρόκος, Ομότιμος Καθηγητής, Μετσόβιο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας ΕΜΠ

Περίληψη

Από το 2008 και μετά ζήσαμε διαδοχικές χρονιές κρίσεων. Πλέον, ό,τι και αν η έννοια της ανάπτυξης αντιπροσώπευε, είτε αμφισβητείται είτε βρίσκεται σε κρίση. Ο κλασικός στόχος της ανάπτυξης με την έννοια του εκσυγχρονισμού τίθεται πλέον υπό αμφισβήτηση, διότι ο εκσυγχρονισμός δεν είναι πλέον η προφανής φιλοδοξία. Ο στόχος για οικονομική μεγέθυνση, ενώ πραγματοποιήθηκε στις περισσότερες δυτικές χώρες τα τελευταία 30 χρόνια, είχε ως παράπλευρο αποτέλεσμα τη δραματική αύξηση των ανισοτήτων. Ακόμα και προσεγγίσεις που υποστήριζαν ότι η αύξηση των εισοδημάτων θα έπρεπε να θεωρείται το μέσο για τη βελτίωση της ανθρώπινης ευημερίας και όχι αυτοσκοπός, δεν απέρριψαν σε καμία περίπτωση την οικονομική μεγέθυνση, ενώ παράλληλα ο σχεδιασμός τους έγινε με βάση το πόσο μακριά οι χώρες απομακρύνονται από το Δυτικό ιδεώδες. Ούτε, όμως, οι ιστορικές εμπειρίες της σοσιαλιστικής ανάπτυξης δεν κατάφεραν να αλλάξουν τον πυρήνα της θεωρίας της ανάπτυξης.

Ο έντονος αλληλοκαθορισμός μεταξύ της ερμηνείας της ανάπτυξης και της φύσης αλλά και του περιεχομένου τόσο των ερευνών όσο και του σχεδιασμού για την ανάπτυξη, είχε ως αποτέλεσμα για πολλά χρόνια να υπάρχει μια ευρέως διαδεδομένη τάση τα αναπτυξιακά προβλήματα να ανάγονται σε οικονομικά προβλήματα. Προβλήματα ωστόσο παρουσιάστηκαν όταν οι θεωρίες, οι μέθοδοι και οι στρατηγικές που είχαν αποδειχτεί χρήσιμες στις προηγμένες βιομηχανικά χώρες δοκιμάστηκαν χωρίς τροποποιήσεις σε χώρες με ολότελα διαφορετικές δομές, εσωτερικές συνθήκες και σχέσεις με το διεθνές σύστημα.

Σήμερα, φαίνεται πιο λογικό, προκειμένου να καθορίσουμε τα κεντρικά πεδία της έρευνας και του σχεδιασμού για την ανάπτυξη, να λάβουμε ως αφετηρία την υπόθεση ότι τα ειδικά χαρακτηριστικά της κάθε φορά φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας είναι ζωτικής σημασίας, μέχρι να αποδειχθεί ότι ισχύει το αντίθετο. Αυτή η ερμηνεία συμβαδίζει με την προοπτική ότι η έρευνα και ο σχεδιασμός δεν αποσκοπούν στην όλο και μεγαλύτερη ομογενοποίηση αλλά εστιάζουν στην ποικιλομορφία της ανάπτυξης. Για το λόγο αυτό, κρίσιμη είναι, η ενσωμάτωση στην έρευνα και το σχεδιασμό για την ανάπτυξη, μιας ολοκληρωμένης συλλογιστικής, η οποία ενσωματώνει όχι μόνο οικονομικές αλλά και κοινωνικές, πολιτικές, πολιτιστικές, τεχνολογικές και περιβαλλοντικές παραμέτρους σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και πλανητικό επίπεδο.

Σε αυτό το πλαίσιο, στην παρούσα εργασία, παρουσιάζονται τα ερευνητικά αποτελέσματα διεπιστημονικών αναζητήσεων στις ορεινές περιοχές της Ηπείρου σε συνάρτηση με τα μεθοδολογικά βήματα που ακολουθήθηκαν, με στόχο τη σύνθεση και τη στοιχειοθέτηση ενός ολοκληρωμένου συστήματος κτηματολογικής υποδομής περιβάλλοντος και ανάπτυξης που δίνει τη δυνατότητα στους εμπλεκόμενους στην αναπτυξιακή διαδικασία:

- να ολοκληρώνουν τις πληροφορίες για κάθε μοναδιαία ιδιοκτησία/χρήση ή εκμετάλλευσης γης με ποιοτικά, ποσοτικά, αντικειμενικά και υποκειμενικά δεδομένα για ζητήματα περιβάλλοντος και ανάπτυξης,

- να αναλύουν και να εξειδικεύουν χωρικά πραγματικά προβλήματα, περιορισμούς, δυνατότητες και προοπτικές για την κάθε περιοχή μελέτης, καθώς και να εντοπίζουν σχετικές πολιτικές σε μέσο και μακρο επίπεδο, ώστε να σχεδιάζουν στρατηγικές ολοκληρωμένης ανάπτυξης,
- να υπολογίζουν τα οφέλη και να περιγράφουν τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των σχεδιαζόμενων αναπτυξιακών πολιτικών τους και των επιδιωκόμενων αποτελεσμάτων τους, στον κάθε φορά επιλεγόμενο αναπτυξιακό στόχο,
- να αξιολογούν ποιοτικά και ποσοτικά τις προτεινόμενες στρατηγικές,
- να παρακολουθούν και να ανατροφοδοτούν τις επιλεγόμενες στρατηγικές ολοκληρωμένης ανάπτυξης.

Το σύστημα αποτελεί ένα πρώτο βήμα προς την εφαρμογή μιας ολοκληρωμένης αναπτυξιακής πολιτικής, που ανταποκρίνεται σε πραγματικές ανάγκες και αποσκοπεί στη δημιουργική αξιοποίηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της κάθε φορά φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας.

Λέξεις κλειδιά: Ολοκληρωμένη ανάπτυξη, Διεπιστημονικότητα, Έρευνα, Σχεδιασμός

Εισαγωγή

Στις μέρες μας και μετά τη χρηματοπιστωτική κρίση, ειδικά σε χώρες όπως η Ελλάδα, ό,τι και αν η έννοια της ανάπτυξης αντιπροσώπευε, είτε αμφισβητείται είτε βρίσκεται σε κρίση (Pieterse 2009 σελ.1). Ακόμα όμως και πριν την οικονομική κρίση στα τέλη της δεκαετίας του ανοίγματος του εικοστού πρώτου αιώνα, πολλές εκτιμήσεις (Ρόκος, 2003; Latouge 2008) επισήμαναν την αναποτελεσματικότητα των μοντέλων ανάπτυξης, αφού οι προσεγγίσεις τους στις περισσότερες περιπτώσεις εγκλωβίστηκαν σε μια μονοδιάστατη οικονομική λογική και άφησαν εκτός κοινωνικές, περιβαλλοντικές, πολιτικές και πολιτιστικές παραμέτρους.

Ο κλασικός στόχος της ανάπτυξης με την έννοια του εκσυγχρονισμού τέθηκε πλέον υπό αμφισβήτηση, διότι ο εκσυγχρονισμός δεν είναι πλέον η προφανής φιλοδοξία. Η νεωτερικότητα δεν φαντάζει πλέον τόσο ελκυστική ενόψει των οικολογικών προβλημάτων, τις συνέπειες της τεχνολογικής αλλαγής και πολλών άλλων προβλημάτων. Η δυτικοποίηση δεν είναι πλέον επιτακτική, σε μια εποχή που ο τοπικός πολιτισμός και η πολιτιστική πολυμορφία αποτελούν νέες αξίες (Pieterse 2009 σελ. 1). Η οικονομική μεγέθυνση ως στόχος της ανάπτυξης, ενώ επιτεύχθηκε σε πολλές δυτικές χώρες τα τελευταία 30 χρόνια, είχε ως παράπλευρο αποτέλεσμα τη δραματική αύξηση των ανισοτήτων (Peet and Hartwick 2009 σελ. 2). Η «επερχόμενη οικονομική ανάπτυξη», οδήγησε σε μια σχεδιαζόμενη και υλοποιούμενη «δημοσιονομική εξυγίανση» που είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση όλο και περισσότερων αστέγων, ανέργων, μεταναστών και των όλο και περισσότερο κάτω από το όριο φτώχειας διαβιούντων πολιτών (Ρόκος 2013). Ο Ανταμ Σμιθ είχε διατυπώσει το επιχείρημα ότι η ατομική ενασχόληση με το προσωπικό συμφέρον θα οδηγούσε σαν αόρατο χέρι στη γενική ευημερία. Την επαύριον της χρηματοπιστωτικής κρίσης κανείς δε θα υποστήριζε πλέον ότι η ενασχόληση των τραπεζιτών με το προσωπικό τους συμφέρον θα οδηγούσε στη γενικότερη ευημερία (Stiglitz 2012 σελ.70).

Η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση έχει οδηγήσει σε μια πρωτοφανή αύξηση της παγκόσμιας ανισότητας, όπως επιβεβαιώνεται και από την τελευταία έκθεση της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας, η οποία κατέληξε στο συμπέρασμα ότι από τις αρχές του 1990, δηλαδή την εποχή που η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση άρχισε να ανθεί σε ολόκληρο τον πλανήτη, η εισοδηματική ανισότητα αυξήθηκε δραματικά στις περισσότερες περιοχές του κόσμου. Ο Di Muzio (2015 σελ.3) παραθέτοντας στοιχεία από το ερευνητικό Ινστιτούτο της Credit Suisse εκτιμά ότι το πλουσιότερο 10% των ενηλίκων κατέχει το 86% του συνολικού

παγκόσμιου πλούτου, με το πλουσιότερο 1% να κατέχει το 46% του παγκόσμιου πλούτου (Credit Suisse 2013 σελ.22). Αυτό σημαίνει ότι μόλις πάνω από 400 εκατομμύρια άνθρωποι από έναν πληθυσμό 7 δισεκατομμύριων κατέχουν το μεγαλύτερο μέρος του παγκόσμιου πλούτου. Αυτό, πρέπει να συγκριθεί με τα φτωχότερα 3,2 δισεκατομμύρια ανθρώπους που κατέχουν μόλις το 3% του συνόλου του παγκόσμιου πλούτου.

Ακόμα, όμως, και οι αναπτυξιακές προσεγγίσεις που υποστήριξαν ότι η αύξηση των εισοδημάτων θα έπρεπε να θεωρείται το μέσο για τη βελτίωση της ανθρώπινης ευημερίας και όχι αυτοσκοπός, δεν απέρριψαν σε καμία περίπτωση την οικονομική μεγέθυνση, ενώ παράλληλα ο σχεδιασμός τους έγινε με βάση το πόσο μακριά οι χώρες απομακρύνονται από το Δυτικό ιδεώδες. Όπως, ο Ronald Horvath (1988) παραδέχθηκε ότι η προσπάθεια για τη μέτρηση της ανάπτυξης, έγινε «μετρώντας μια μεταφορά» (Potter et al 2008 σελ 11). Ούτε, όμως, οι ιστορικές εμπειρίες της σοσιαλιστικής ανάπτυξης δεν κατάφεραν να αλλάξουν τον πυρήνα της θεωρίας της ανάπτυξης (Hettne 2009 σελ.75). Τι είναι ο σοσιαλισμός σε πρώτη φάση; Στην κλασική μαρξιστική θεωρία, που ασχολείται με τα στάδια της κοινωνικής εξέλιξης είναι συνυφασμένος με την ιστορία, διότι ο σοσιαλισμός σηματοδοτεί τη μετάβαση ανάμεσα στον καπιταλισμό και τον κομμουνισμό. Η ιδεολογία της ανάπτυξης λειτούργησε κατά έναν τρόπο ως η «ιδεολογία της τελικής ανάλυσης», αφού καθόρισε ποια επί μέρους ιδεολογία, η φιλελεύθερη ή η μαρξιστική, θα κυριαρχήσει στο τέλος. Γι' αυτό, η αποτυχία της σοσιαλιστικής οικονομίας ανάπτυξης απετέλεσε το βασικό λόγο που οδήγησε στην κατάρρευση αυτού του τύπου οικονομίας ανάπτυξης και στη σημερινή επικράτηση της καπιταλιστικής οικονομίας ανάπτυξης και της ιδεολογίας της (φιλελευθερισμός/νεοφιλελευθερισμός) (Φωτόπουλος 2008).

Οι θεωρητικοί της εξάρτησης φάνηκε να προτρέπουν για αποσύνδεση από την παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία σε μια εποχή που η παγκόσμια οικονομία βρισκόταν σε φάση περαιτέρω παγκοσμιοποίησης. Η έννοια της υπανάπτυξης ερμηνεύτηκε με έναν τρόπο που υιοθετούσε τις ερμηνείες του Πρώτου Κόσμου-Τρίτου Κόσμου ή κέντρου-περιφέρειας, αντί επιδιώκει να αμφισβητήσει ριζικά αυτό το σχήμα και να ξεκινήσει μια αναζήτηση για εναλλακτικούς τρόπους διαφοροποίησης (Palma 1981). Οι προσεγγίσεις που αποσκοπούσαν στην ανάπτυξη «από τα κάτω» μπορεί να ήταν ποιοτικά διαφορετικές από τις συμβατικές, δεν κατάφεραν, όμως, να παρουσιάσουν ρεαλιστικές εφαρμογές πέρα από κάποια φωτεινά παραδείγματα. Γεγονός είναι, ότι οι «από τα κάτω» προσεγγίσεις σε πολλές περιπτώσεις είχαν να αντιμετωπίσουν αφενός κοινωνίες, ακόμη και σε τοπική κλίμακα που ήταν ετερογενείς, διαιρεμένες ή και εχθρικές, αφετέρου νεοφιλελεύθερες στρατηγικές ανάπτυξης που ενώ ενθαρρύναν την ενδυνάμωση των ατόμων μέσω της μεγαλύτερης ελευθερίας επιλογής μέσα σε μια ανοικτή οικονομία της αγοράς, τη χρησιμοποίησαν ως οφθαλμαπάτη προώθησης της εξουσίας στο λαό, για τη μεταφορά της εξουσίας και των πόρων σε Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και άλλους εκπροσώπους τους σε τοπικό επίπεδο (Potter et al 2008 σελ.16).

Η ανάπτυξη, παράλληλα, συνοδεύτηκε από μια ολοένα και μεγαλύτερη περιβαλλοντική υποβάθμιση (Foster 2005). Βέβαια, η εκ μέρους του ανθρώπου καταστροφή της φύσης δεν αποτελεί φαινόμενο σύγχρονο. Ούτε περιορίζεται στο δυτικό πολιτισμό. Η ανθρωπότητα κατά κύριο λόγο έχει ευημερήσει μέσω του συνεχούς μετασχηματισμού της φύσης (Schellnhuher et. al. 2005). Πλέον, όμως, τα περιβαλλοντικά προβλήματα έχουν ξεπεράσει τις θεσμικές δράσεις για την αντιμετώπισή τους και τα διαδραστικά τους αποτελέσματα είναι πλέον εμφανή (Walker et al. 2009). Η κλιματική αλλαγή για παράδειγμα, που οι περισσότερες προβλέψεις την εκλαμβάνουν ως δεδομένη (Molina et al. 2014), μπορεί να αποτελέσει τον καταλύτη για ένα ευρύ φάσμα εξαιρετικά διαφορετικών και πολύ λιγότερο επιθυμητών κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών αλλαγών (Klein 2015 σελ.22).

Η θεωρία της αιφύρου ανάπτυξης αποτύπωσε την προσπάθεια για το ζητούμενο επαναπροσδιορισμό του αναπτυξιακού φαινομένου σε σχέση με την περιβαλλοντική

προστασία και την κοινωνική δικαιοσύνη. Η αιφόρος ανάπτυξη ως αναπτυξιακή επιλογή εμφανίστηκε επίσης με την έκθεση της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη το 1987. Από τότε έχει ενσωματωθεί στις πολιτικές αρκετών χωρών παγκοσμίως. Όμως, κοινή διαπίστωση είναι, ότι δεν έχει γίνει τίποτα συστηματικό παρά μόνο κάποιες σπασμωδικές κινήσεις. Η εποχή μας απέχει πολύ από το να χαρακτηριστεί ως η εποχή της αιφόρου ανάπτυξης. Την παραπάνω άποψη επιβεβαιώνουν αφενός οι επανειλημμένες αναθεωρήσεις της στρατηγικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την αιφόρο ανάπτυξη (E.E, 2009) αφετέρου η ομολογία της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών (UN, 2010) για την οπισθοδρόμηση των προσπαθειών για την εξάλειψη της φτώχειας και της παιδικής θνησιμότητας, την εντεινόμενη ενεργειακή και επισιτιστική κρίση και των αντίκτυπων τους στην ένταση της κλιματικής αλλαγής και την απώλεια της βιοποικιλότητας.

Έρευνα και σχεδιασμός

Ο έντονος αλληλοκαθορισμός μεταξύ της ερμηνείας της ανάπτυξης και της φύσης αλλά και του περιεχομένου τόσο των αναπτυξιακών ερευνών όσο και του αναπτυξιακού σχεδιασμού είχε ως αποτέλεσμα για πολλά χρόνια να υπάρχει μια ευρέως διαδεδομένη τάση τα αναπτυξιακά προβλήματα να ανάγονται σε οικονομικά προβλήματα και η αναπτυξιακή έρευνα να θεωρείται συνώνυμη με την έρευνα για τις αναπτυσσόμενες χώρες. Προβλήματα ωστόσο παρουσιάστηκαν όταν οι θεωρίες, οι μέθοδοι και οι στρατηγικές που είχαν αποδειχτεί χρήσιμες στις προηγμένες βιομηχανικά χώρες δοκιμάστηκαν χωρίς τροποποιήσεις σε χώρες με ολότελα διαφορετικές δομές, εσωτερικές συνθήκες και σχέσεις με το διεθνές σύστημα. Αυτές ακριβώς είναι οι διαφορές που θα περίμενε κάποιος να εξετάζονται διεξοδικά στη βασική έρευνα στα πανεπιστήμια, σε συνδυασμό με τον καθορισμό του πεδίου ισχύος των θεωριών. Αυτό, όμως, δεν συμβαίνει πάντα. Αντίθετα, υπάρχει μια ευρέως διαδεδομένη τάση να υποθέτουμε ότι υπάρχει κάποιος βαθμός καθολικής εφαρμογής και ισχύος, ιδιαίτερα εντός της επιστήμης των οικονομικών (Martinussen 2007 σελ.39). Απόψεις όπως αυτές μοιάζουν ανοιχτές στην κριτική και εμφανίζονται ως εθνοκεντρικές διότι δίνουν a priori προτεραιότητα σε μεθόδους και θεωρίες που είναι ανεπτυγμένες με εμπειρικές θεμελιώσεις στις δυτικές κοινωνίες και στο δυτικό πολιτισμό. Σήμερα, όμως, φαίνεται πιο λογικό, προκειμένου να καθορίσουμε τα κεντρικά πεδία της αναπτυξιακής έρευνας, να λάβουμε ως αφετηρία την υπόθεση ότι τα ειδικά χαρακτηριστικά των διάφορων χωρών είναι ζωτικής σημασίας - μέχρι να αποδειχθεί ότι ισχύει το αντίθετο. Όπως τονίζει ο Pieterse, (2010 σελ.52) η αναπτυξιακή συλλογιστική θα πρέπει να αφήσει πίσω παραδείγματα ομογενοποίησης και να επιλέξει διαφοροποιημένες προσεγγίσεις, αναγνωρίζοντας το ετερογενή, πολυδιάστατο χαρακτήρα των θεωριών της ανάπτυξης. Αυτή η ερμηνεία συμβαδίζει με την προοπτική ότι η αναπτυξιακή έρευνα δεν αποσκοπεί στην όλο μεγαλύτερη ομογενοποίηση αναζητώντας γενικές θεωρίες και ερμηνείες, αλλά να εστιάζει στην ποικιλομορφία της ανάπτυξης. Όταν η παγκοσμιοποίηση και η πολυμορφία συνδυάζονται, όπως και στην προσέγγιση του «Glocalization», η ανάπτυξη μπορεί να γίνει αντιληπτή ως αλλαγή των προτύπων της ομογενοποίησης.

Όπως σημειώνουν οι Potter et al. (2008 σελ.493) οι «από τα πάνω» προσεγγίσεις για την ανάπτυξη συχνά αποτυγχάνουν διότι οι αναπτυξιακές πρωτοβουλίες δεν είναι προσεκτικά προσαρμοσμένες στις τοπικές συνθήκες, τις τοπικές κουλτούρες, τις ανάγκες και τις προσδοκίες των κατοίκων της περιοχής. Προφανώς, είναι μεν σημαντικό να κατανοήσουμε τα κοινά στοιχεία και τα χαρακτηριστικά που διαμορφώσουν τη φύση της ανάπτυξης σε συγκεκριμένα πεδία, είναι, όμως, επίσης απαραίτητο να μάθουμε μέσω των διεργασιών της αναπτυξιακής έρευνας, του σχεδιασμού και της εφαρμογής, τα αρκετά διαφορετικά χαρακτηριστικά και να τα εντάξουμε σε ένα νέο πρότυπο προσέγγισης. Προς αυτή την κατεύθυνση, στην παρούσα εργασία, υποθέτοντας ότι η ανάπτυξη (Ρόκος 2003) είναι μια νέα,

διαφορετική απ' την προηγούμενη κατάσταση ισορροπίας, συστημάτων και σχέσεων, χρήσεων γης, παραγωγής, διανομής, απασχόλησης και κατανάλωσης, με στόχο τη «βέλτιστη» αξιοποίηση των «πραγματικών» δυνατοτήτων της φυσικής και της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας σύμφωνα:

- με το κάθε φορά κυρίαρχο κοινωνικό πλαίσιο αξιών και επιλογών των δυνάμεων που βρίσκονται στην εξουσία,
- με την συγκεκριμένη κάθε φορά κοινωνική δυναμική
- και τη μέση κοινωνική συνείδηση

θεωρήσαμε ότι η διεπιστημονική αναπτυξιακή έρευνα θα μας επιτρέψει να συνθέσουμε ένα ολοκληρωμένο σύστημα κτηματολογικής υποδομής περιβάλλοντος και ανάπτυξης που θα αποσκοπεί στην επιστημονικά τεκμηριωμένη υποστήριξη των στρατηγικών ολοκληρωμένης ανάπτυξης και θα δίνει τη δυνατότητα στους εμπλεκόμενους στην αναπτυξιακή διαδικασία:

- να αναλύουν και να εξειδικεύουν χωρικά πραγματικά προβλήματα, περιορισμούς, δυνατότητες και προοπτικές για την κάθε περιοχή μελέτης, καθώς και να εντοπίζουν σχετικές πολιτικές σε μέσο και μακρο επίπεδο, ώστε να σχεδιάζουν στρατηγικές ολοκληρωμένης ανάπτυξης,
- να υπολογίζουν τα οφέλη και να περιγράφουν τις αλληλεπιδράσεις, μεταξύ των σχεδιαζόμενων αναπτυξιακών πολιτικών τους και των επιδιωκόμενων αποτελεσμάτων τους, στον κάθε φορά επιλεγόμενο αναπτυξιακό στόχο,
- να αξιολογούν ποιοτικά και ποσοτικά τις προτεινόμενες στρατηγικές,
- να παρακολουθούν και να ανατροφοδοτούν τις επιλεγόμενες στρατηγικές ολοκληρωμένης ανάπτυξης.

Επιστημολογικές παραδοχές, μεθοδολογικές επιλογές και κρίσιμα αποτελέσματα

Όπως υποστηρίζουν οι Desai και Potter (2006 σελ.7) υπάρχει ευρεία συσχέτιση μεταξύ της φιλοσοφίας της επιστήμης, των αναπτυξιακών προσεγγίσεων και των εργαλείων της αναπτυξιακής έρευνας. Στην αναπτυξιακή έρευνα χρησιμοποιούνται ποσοτικές, ποιοτικές και συμμετοχικές προσεγγίσεις που έχουν διαφορετικές προελεύσεις και ιδιαίτερα εργαλεία. Γεγονός είναι, όμως, ότι όλες οι ερευνητικές προσεγγίσεις, ακόμα και αυτές με αξιώσεις για τον προσδιορισμό της «αντικειμενικής αλήθειας», είναι αναπόφευκτα γεμάτες με πολυπλοκότητα και προκατάληψη και λάθη (Mayoux 2006). Σε αυτό το πλαίσιο, στη συγκεκριμένη έρευνα, εφαρμόστηκε μια συνθετική μεθοδολογική προσέγγιση, η οποία στοιχειοθετήθηκε στις παρακάτω φάσεις, με στόχο να αξιολογήσει ερευνητικές προσεγγίσεις και στη συνέχεια μέσα από μια φιλοσοφία ολοκλήρωσης να αξιοποιήσει τα θετικά τους χαρακτηριστικά.

Σε πρώτη φάση πραγματοποιήθηκαν εμπειρικές έρευνες για τη διερεύνηση των περιορισμών, των προβλημάτων, των δυνατοτήτων και των προοπτικών διαφόρων πρωτότυπων μεθοδολογικών προσεγγίσεων σε σχέση με την αποτελεσματικότητά τους ως εργαλεία ολοκληρωμένου αναπτυξιακού σχεδιασμού. Πιο συγκεκριμένα, υποθέτοντας ότι η άσκηση της φαντασίας για ένα καλύτερο μέλλον, που μερικές φορές αναφέρεται και ως «οραματισμός», είναι δομικό στοιχείο στην αναζήτηση των βέλτιστων αναπτυξιακών επιλογών διερευνήθηκαν οι κοινωνικές αναπαραστάσεις σε δύο διαφορετικές ορεινές περιοχές σε σχέση με την ανάπτυξη με στόχο να αναγνωριστούν ως φαινόμενα που μαρτυρούν κοινωνικές δυναμικές. Στην πρώτη περίπτωση χρησιμοποιήθηκαν οι τεχνικές της συνέντευξης, των Ομάδων Εστίασης και της μεθόδου των ελεύθερων συνειρμών με επιλεγόμενη περιοχή μελέτης τα Τζουμέρκα (Κώτσιος 2010), ενώ η δεύτερη περίπτωση βασίστηκε στη μέθοδο της Θεμελιωμένης Θεωρίας και των τεχνικών της θεωρητικής δειγματοληψίας, της συμμετοχικής παρατήρησης, των ανοικτών συνεντεύξεων, των ομάδων εστίασης και της ανάλυσης περιεχομένου με περιοχή μελέτης το Δήμο Μετσόβου (Κώτσιος 2011). Για να δομηθεί το περιεχόμενο της αναπαράστασης χρησιμοποιήθηκε το κριτήριο της

έντονης παρουσίας, αναλύοντας τα δεδομένα που προέκυψαν από την έρευνά και αντλώντας και σε αυτή την περίπτωση δεδομένα και από άλλες ποσοτικές έρευνες. Στο κριτήριο της σημαντικότητας (συχνότητα) προστέθηκε και το κριτήριο της σημασίας (δηλαδή ότι ορισμένες λέξεις έχουν ισχυρότερη σχέση με την κοινωνική αναπαράσταση, από άλλες). Η διαφοροποίηση μεταξύ αναμενόμενου και επιθυμητού μέλλοντος αποτέλεσε το βασικό εύρημα που προέκυψε από τις συγκεκριμένες ερευνητικές προσεγγίσεις. Όπως διαφάνηκε υπήρξαν διαφοροποιητικοί παράγοντες στην αναπτυξιακή πορεία, μέσα από την οπτική των κατοίκων, που εμπόδιζαν την εξέλιξη προς ένα επιθυμητό μέλλον. Κύριοι παράγοντες φάνηκε να είναι η οικονομική κρίση, οι χαμένες αναπτυξιακές ευκαιρίες και η περιβάλλουσα αρνητικότητα που κυριαρχεί στις μέρες μας. Παράλληλα, οι παράγοντες αυτοί περιλαμβάνουν αφενός το χαμηλό βαθμό εμπιστοσύνης στους εμπλεκόμενους στην αναπτυξιακή διαδικασία αφετέρου τη δυσκολία του κεντρικού κράτους να κατανοήσει τις τοπικές ανάγκες.

Σε δεύτερη φάση λαμβάνοντας υπόψη ότι η σύνθεση της ολοκληρωμένης διερεύνησης με τη διεπιστημονικότητα αποτελεί ερευνητική πρόκληση γιατί συνεισφέρει στην παραγωγή νέας γνώσης που μπορεί να υποστηρίξει γενικότερες πολιτικές αλλαγές, διερευνήθηκε η σύνθεση της μεθοδολογίας της ολοκληρωμένης ανάπτυξης (Ρόκος 2004) με τη διεπιστημονικότητα και τις μεταπτυχιακές σπουδές στους Δήμους Κόνιτσας (Kotsios 2016a), Σουλίου (Κώτσιος και Δούλος 2015), Πωγωνίου (Κώτσιος και Δούλος 2014) και Ζαγορίου, με αποτέλεσμα την τεκμηρίωση εναλλακτικών αναπτυξιακών σεναρίων για την κάθε περιοχή μελέτης. Η εφαρμογή του πρώτου βήματος της μεθοδολογίας με διεπιστημονικές ομάδες και ο πλουραλισμός των απόψεων σχετικά με την καταλληλότερη αναπτυξιακή συλλογιστική είχε ως αποτέλεσμα τον εντοπισμό των κεντρικών σημείων διαφοροποίησης της φιλοσοφίας της ολοκληρωμένης ανάπτυξης σε σχέση με άλλες αναπτυξιακές προσεγγίσεις. Πιο συγκεκριμένα ως κεντρικά σημεία διαφοροποίησης αναδείχθηκαν: η ολοκληρωμένη θεώρηση, η διεπιστημονικότητα, ο οραματισμός ενός εναλλακτικού μέλλοντος, η καλλιέργεια της κριτικής σκέψης και η δημιουργία συλλογικοτήτων από υποψιασμένους, συνειδητούς, ώριμους, δημιουργικούς, υπεύθυνους, χειραφετημένους και ενεργούς πολίτες.

Στη συνέχεια μέσα από τη διεπιστημονική οπτική εντοπίστηκαν και αξιολογήθηκαν τα κατάλληλα πεδία για τη διερεύνηση της πραγματικότητας σε οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό, πολιτιστικό, τεχνολογικό και περιβαλλοντικό επίπεδο. Ταυτόχρονα, η ιδιαίτερη οπτική του κάθε επιστημονικού κλάδου σε κάθε μία από τις επί μέρους παραμέτρους προσέδωσε τη δυνατότητα βελτιστοποίησης της διαδικασίας της ανάλυσης των στοιχείων που συγκροτούν την πραγματικότητα. Η αποδόμηση της γνώσης για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μιας περιοχής μέσω της επιλογής και της καταγραφής των επί μέρους στοιχείων που συγκροτούν την πραγματικότητα και η αναδόμηση τους με την κωδικοποίηση τους σε προβλήματα, περιορισμούς, δυνατότητες και προοπτικές, αποτέλεσε βασικό εργαλείο για την περιγραφή εναλλακτικών αναπτυξιακών μελλόντων. Άλλωστε, όπως σημειώνουν οι Buanes και Jentoft (2009) χωρίς τη σύνθεση της γνώσης από διάφορους ακαδημαϊκούς κλάδους, τα σημαντικά προβλήματα των σύγχρονων κοινωνιών δεν μπορούν να λυθούν. Σε αυτό το πλαίσιο διερευνήθηκαν μέθοδοι σύνθεσης εναλλακτικών σεναρίων τόσο «από τα κάτω» συνθέτοντας τις επί μέρους προτάσεις για συγκεκριμένες δράσεις στο κάθε πεδίο της πραγματικότητας σε συνολικές αναπτυξιακές στρατηγικές όσο και «από τα πάνω» εξειδικεύοντας τους κεντρικούς στόχους με επί μέρους δράσεις για κάθε πεδίο της πραγματικότητας. Κρίσιμος σε αυτό το στάδιο ήταν ο διαφοροποιητικός παράγοντας των εναλλακτικών αναπτυξιακών σεναρίων. Ως διαφοροποιητικοί παράγοντες αναδείχθηκαν, πέρα από τις κεντρικές ιδέες που εξειδικεύονταν σε κάθε αναπτυξιακό σενάριο, ο χρόνος, το κόστος, η κοινωνική συμμετοχή και η κοινωνική αποδοχή των επιμέρους δράσεων και μέτρων, η εφικτότητα, δηλαδή η δυνατότητα και η πιθανότητα να υλοποιηθεί μια πρόταση, η οποία εκτιμήθηκε με βάση μια σειρά από παραμέτρους όπως το κόστος και ο χρόνος

υλοποίησης, ο περιβαλλοντικός αντίκτυπος, η συνδυαστικότητα με άλλες προτάσεις, η νομοθετική συμβατότητα, οι διαθέσιμες τεχνολογίες και τεχνικές, η λαϊκή συμμετοχή και ωφέλεια.

Στη τρίτη φάση με βάση τα αποτελέσματα των προηγούμενων φάσεων στοιχειοθετήθηκε και εφαρμόστηκε ένα ολοκληρωμένο σύστημα υποδομής και πολιτικών περιβάλλοντος και ανάπτυξης με τίτλο IDPSS (Integrated Development Planning Support System). Το σύστημα βασίστηκε στη σύνθεση της διεπιστημονικής έρευνας, των τεχνολογιών αιχμής (Συστήματα υποστήριξης του σχεδιασμού (PSS), Χωρικά Συστήματα λήψης αποφάσεων (SDSS), Έμπειρα συστήματα) με τη φιλοσοφία του ολοκληρωμένου αναπτυξιακού κτηματολογίου. Βασικά χαρακτηριστικά της προσέγγισης για τη βελτιστοποίηση του συστήματος είναι η χρήση ποιοτικών και ποσοτικών ερευνητικών προσεγγίσεων, η χρήση αντικειμενικών και υποκειμενικών δεικτών και η ολοκλήρωση των προσεγγίσεων μέσω της σύνθεσης των ερευνητικών δεδομένων. Ο πολυδιάστατος χαρακτήρας του συστήματος επιτρέπει την ενσωμάτωση οποιουδήποτε αναπτυξιακού στόχου αφορά μια συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων οποιουδήποτε μεγέθους ή μια συγκεκριμένη περιοχή (γειτονιά, κοινότητα, δήμο, περιφέρεια).

Στην πρώτη εφαρμογή του συστήματος, ως κεντρικός αναπτυξιακός στόχος, τέθηκε η αύξηση της ευημερίας της κοινότητας, αφού η έρευνα σχετικά με τον αντίκτυπο των αναπτυξιακών έργων στην ευημερία και την ικανοποίηση από τη ζωή των ανθρώπων είναι ακόμα στα σπάργαλα (Duncan 2010). Οι Lee et al. (2015), μετά από σύγκριση της προσέγγισης της ευημερίας της κοινότητας με την ευτυχία, την ποιότητα ζωής, την ανάπτυξη της κοινότητας υποστηρίζουν ότι ευημερία της κοινότητας είναι μια πιο ολοκληρωμένη και δυναμική έννοια που υιοθετεί μια προσέγγιση αξιοποίησης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών στον αξιακά οδηγούμενο στόχο της ακμάζουσας κοινότητας. Το σύστημα LISADEMAS (Life Satisfaction Decision Making System) (Kotsios 2016b) προέκυψε ως αποτέλεσμα σύνθεσης των θεωριών της ολοκληρωμένης ανάπτυξης και της προσέγγισης της ευημερίας σε επίπεδο κοινότητας. Βασίστηκε στην εκτενή και αναλυτική διερεύνηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της τοπικής πραγματικότητας με στόχο να διασφαλιστεί ότι οι προτεινόμενες δράσεις είναι κατάλληλες για τις ανάγκες που επιδιώκουν να αντιμετωπίσουν. Ενσωμάτωσε συμμετοχικές ερευνητικές μεθόδους ώστε τα μέλη της κοινότητας να εκφράσουν τη γνώμη τους σχετικά με τα θέματα ανάπτυξης αλλά και για πως διεξάγεται η έρευνα και ολοκλήρωσε την αποκτηθείσα γνώση μέσω της σύνθεσης των ερευνητικών δεδομένων. Η συνθετική ερευνητική προσέγγιση που ακολουθήθηκε (Κώτσιος και Δημοπούλου 2013) είχε ως αποτέλεσμα την κατανόηση του κυρίαρχου κοινωνικού πλαισίου αξιών κι επιλογών των τοπικών αρχών, τον προσδιορισμό των πολιτικών σε περιφερειακό, εθνικό, ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο που αφορούν την περιοχή, τη συλλογή δευτερογενών δεδομένων για την οικονομική, κοινωνική, πολιτική, πολιτιστική, τεχνολογική και περιβαλλοντική πραγματικότητα της περιοχής, τη συλλογή πρωτογενών δεδομένων για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της πραγματικότητας της περιοχής, την καταγραφή της κοινωνικής συνείδησης για τα προβλήματα, τις δυνατότητες και τις προοπτικές της περιοχής και τη διερεύνηση της κοινωνικής δυναμικής που υπάρχει στην περιοχή μελέτης. Το σύνολο των πρωτογενών δεδομένων ήταν στρωματοποιημένο ανά τοπική κοινότητα, φύλο και ηλικία, σταθμιζόμενο από την απογραφή πληθυσμού της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής το 2001, με επίπεδο εμπιστοσύνης 95% και σφάλμα 5%.

Το σύστημα βασίζεται σε ολοκληρωμένη γνωσιακή γεωβάση για την περιοχή μελέτης όπου ενσωματώνεται το σύνολο των ερευνητικών δεδομένων. Με τη μέθοδο της τριγωνοποίησης συνδέονται τα υποκειμενικά με τα αντικειμενικά δεδομένα και τα πρωτογενή με τα δευτερογενή. Με χρήση της περιγραφικής και της διμεταβλητής στατιστικής ανάλυσης ιεραρχούνται τα δεδομένα και διερευνώνται οι αλληλεξαρτήσεις και οι αλληλεπιδράσεις τους. Τέλος, τα δεδομένα κωδικοποιούνται σε σχέση με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της

πραγματικότητας της περιοχής, τα προβλήματα, τους περιορισμούς, τις δυνατότητες και τις προοπτικές για την ανάπτυξη της περιοχής.

Η ευημερία στο επίπεδο της κοινότητας είναι μια πολυδιάστατη έννοια που μπορεί να θεωρηθεί ότι περιλαμβάνει το ευρύ φάσμα των οικονομικών, κοινωνικών, περιβαλλοντικών, πολιτιστικών και πολιτικών στόχων και προτεραιοτήτων που προσδιορίζονται και ιεραρχούνται από μια συγκεκριμένη κοινότητα, ομάδα του πληθυσμού ή της κοινωνίας (Cox et al. 2010 σελ 72). Για το λόγο αυτό, για τον προσδιορισμό της εφαρμόστηκε η τεχνική της πολύ-παραγοντικής ανάλυσης που είχε ως αποτέλεσμα τον εντοπισμό των κρίσιμων παραγόντων που επηρεάζουν την ευημερία της κοινότητας. Ο πρώτος παράγοντας παρουσίασε υψηλό βαθμό συσχέτισης με την εμπιστοσύνη στο γενικότερο πολιτικό σύστημα, συμπεριλαμβανομένης της εμπιστοσύνης στους πολιτικούς, το Ελληνικό Κοινοβούλιο, τα πολιτικά κόμματα, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και την ικανοποίηση με την οικονομική κατάσταση της χώρας. Ο δεύτερος παράγοντας παρουσίασε υψηλό βαθμό συσχέτισης με την εμπιστοσύνη σε τοπικές αρχές, την ικανοποίηση με το έργο των τοπικών αρχών, τις υπηρεσίες καθαρισμού και την ικανοποίηση από την πληροφόρηση για τις αποφάσεις των τοπικών αρχών. Ο τρίτος παράγοντας παρουσίασε υψηλό βαθμό συσχέτισης με επί μέρους χαρακτηριστικά της κοινωνικής πραγματικότητας, συμπεριλαμβανομένης της αξιολόγησης του εισοδήματος, του επιπέδου εκπαίδευσης, της χρήση του διαδικτύου και της ύπαρξης κατοίκων ηλικίας 15 έως 24 ετών. Ο τέταρτος παράγοντας παρουσίασε υψηλό βαθμό συσχέτισης με τη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων και σε συλλογικότητες. Ο πέμπτος παράγοντας παρουσίασε υψηλό βαθμό συσχέτισης με την ικανοποίηση από την ποιότητα των υπηρεσιών υγείας, την πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας και την ικανοποίηση από τη διασκέδαση. Ο έκτος παράγοντας παρουσίασε υψηλό βαθμό συσχέτισης με προβλήματα που συνδέονται με την έλλειψη παραγωγής και οργάνωσης. Ο έβδομος παράγοντας παρουσίασε υψηλό βαθμό συσχέτισης με προβλήματα υποδομών, όπως το οδικό δίκτυο και το δίκτυο ηλεκτροδότησης. Τέλος ο όγδοος παράγοντας εμφάνισε υψηλό βαθμό συσχέτισης με γενικότερα δημογραφικά προβλήματα.

Στη βιβλιογραφία υπάρχουν μια σειρά από εγχειρίδια που περιγράφουν μεθοδολογικές προσεγγίσεις που χρησιμοποιούνται για τον προσδιορισμό και την ανάλυση των δεδομένων για τη μέτρηση της ποιότητας ζωής σε επίπεδο κοινότητας (Sirgy et al 2006; Phillips και Pittman 2008). Ωστόσο, υπάρχει ερευνητικό κενό σχετικά με το πώς τα αποτελέσματα της έρευνας μεταφράζονται σε κοινωνική ή πολιτική δράση σε μια κοινότητα (Cobb και Rixford 1998). Οι Brutschy και Zachary (2014) επισημαίνουν ότι χρειάζεται περισσότερη έρευνα για να αντιμετωπιστούν τρία βασικά ζητήματα. Πρώτον, πώς οι κοινότητες μπορούν από τα δεδομένα για την περιοχή τους να οδηγηθούν σε πολιτικές δράσεις. Δεύτερον, πώς μπορεί να γίνει η σύνθεση των μετρήσεων για την ποιότητα ζωής της κοινότητας με τα αποτελέσματα των αναπτυξιακών δράσεων. Τρίτον, πώς οι δράσεις σε έναν τομέα επηρεάζουν τους άλλους τομείς (το θέμα της αλληλεξάρτησης). Μέχρι σήμερα η ανάπτυξη των σύνθετων επιμέρους δεικτών και η περιγραφή ενός συνολικού δείκτη τείνουν να είναι οι προεπιλεγμένες επιλογές που χρησιμοποιούνται για την απλούστευση ενός συνόλου δεικτών. Η πρόκληση είναι, στη συνέχεια, πώς να επιλεγεί ένα ισχυρό σύστημα «στάθμισης» που να συνδυάσει τους επιμέρους δείκτες (Wong, 2015).

Ως απάντηση στις ανωτέρω προκλήσεις, για να εντοπιστούν και να σταθμιστούν οι πιο σημαντικοί παράγοντες, ώστε να ερμηνευτεί η διακύμανση της συλλογικής ικανοποίησης από τη ζωή (CLS), χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση πολλαπλής παλινδρόμησης. Στο επιλεγόμενο μοντέλο σημαντική επίδραση στην CLS είχαν ο πρώτος, ο δεύτερος, ο τρίτος, ο πέμπτος και ο έβδομος παράγοντας.

Στη συνέχεια, ο στόχος για τη βελτιστοποίηση κάθε παράγοντα διασπάστηκε σε επιμέρους βήματα ή ενέργειες, με αποτέλεσμα ο κεντρικός στόχος για την αύξηση της ευημερίας της κοινότητας μέσω της μεγιστοποίησης της συλλογικής ικανοποίησης από τη

ζωή, να μπορεί να επιτευχθεί με βάση συγκεκριμένα βήματα. Με τον τρόπο αυτό, κατέσται εφικτό να περιγραφούν, να εξειδικευτούν και να αξιολογηθούν συγκεκριμένες αναπτυξιακές δράσεις που αποσκοπούν στη βελτίωση της ευημερίας των πολιτών της περιοχής σε οποιονδήποτε από τους πέντε παράγοντες και τους επί μέρους υποπαράγοντες. Εδώ, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στην αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των δράσεων σημαντικό ρόλο διαδραματίζει ο αριθμός των ατόμων κάθε ομάδας στόχου αφού η πρόβλεψη βασίζεται στην υφιστάμενη κατάσταση της περιοχής. Παράλληλα όμως δίνεται η δυνατότητα ενσωμάτωσης και των προοπτικών για την ανάπτυξη της περιοχής ενώ περιγράφονται και οι σχετικές πολιτικές σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό, ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο για την υλοποίηση των σχεδιαζόμενων δράσεων.

Συμπεράσματα

Η συγκεκριμένη εργασία αποσκοπούσε στην περιγραφή των αποτελεσμάτων της διεπιστημονικής έρευνας, που εκπονήθηκε από το 2009 έως το 2015 στις ορεινές περιοχές της Ηπείρου, με στόχο διαμόρφωση και την τεκμηρίωση ενός ολοκληρωμένου συστήματος κτηματολογικής υποδομής, περιβάλλοντος και ανάπτυξης. Η συνθετική μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθήθηκε είχε ως αποτελέσματα αφενός την αξιολόγηση νέων πρωτότυπων μεθοδολογιών για την υποστήριξη της έρευνας και του σχεδιασμού για την ανάπτυξη, αφετέρου την επιλογή και τη σύνθεση των βέλτιστων μεθόδων σε ένα ολοκληρωμένο σύστημα που αποσκοπεί να ανατροφοδοτήσει τη συζήτηση για τον τρόπο που τεκμηριώνεται μια ολοκληρωμένη αναπτυξιακή πολιτική.

Το σύστημα, αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο, για όλους όσους οφείλουν να εμπλέκονται στην αναπτυξιακή διαδικασία αφού με τη χρήση του συστήματος είναι σε θέση:

- να ολοκληρώνουν τις πληροφορίες για κάθε μοναδιαία ιδιοκτησία/χρήση ή εκμετάλλευσης γης με ποιοτικά, ποσοτικά, αντικειμενικά και υποκειμενικά δεδομένα για ζητήματα περιβάλλοντος και ανάπτυξης,
- να αναλύουν και να εξειδικεύουν χωρικά πραγματικά προβλήματα, περιορισμούς, δυνατότητες και προοπτικές για την κάθε περιοχή μελέτης, καθώς και να εντοπίζουν σχετικές πολιτικές σε μέσο και μακρο επίπεδο, ώστε να σχεδιάζουν στρατηγικές ολοκληρωμένης ανάπτυξης,
- να υπολογίζουν τα οφέλη και να περιγράφουν τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των σχεδιαζόμενων αναπτυξιακών πολιτικών τους και των επιδιωκόμενων αποτελεσμάτων τους, στον κάθε φορά επιλεγόμενο αναπτυξιακό στόχο,
- να αξιολογούν ποιοτικά και ποσοτικά τις προτεινόμενες στρατηγικές,
- να παρακολουθούν και να ανατροφοδοτούν τις επιλεγόμενες στρατηγικές ολοκληρωμένης ανάπτυξης.

Ο βασικός περιορισμός της συγκεκριμένης προσέγγισης είναι ότι τα στοιχεία, οι συνθήκες, αλλά και η διαλεκτική ενότητα της σχέσης των ανθρωπίνων και υλικών παραγωγικών δυνάμεων με τις παραγωγικές σχέσεις (κοινωνικές τάξεις, σχέσεις μεταξύ τους και με την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής κλπ.), συναρτώνται ταυτόχρονα τόσο με τον τρόπο και τα πρότυπα παραγωγής, διανομής, ανταλλαγής και κατανάλωσης, όσο και κατά συνέπεια με τη συνολική στάση του κράτους, του ανθρώπου και των κοινωνικών ομάδων απέναντι στο φυσικό και το δομημένο περιβάλλον. Για το λόγο αυτό βασικές αρχές και αξίες κάθε ολοκληρωμένης αναπτυξιακής πολιτικής πρέπει να είναι η αντικειμενικότητα, η δημοσιότητα, η διαφάνεια, η διεπιστημονική τεκμηρίωση και αιτιολόγηση πολιτικών και κοινωνικών προτάσεων, επιλογών και πρακτικών, η αξιοπιστία των ενδεικτικών ή επιτακτικών προγραμμάτων κι η συνεπής εφαρμογή και παρακολούθησή τους, ο κοινωνικός έλεγχος κι ανάγκη ανάδρασης σε κάθε συστηματική «αναπτυξιακή» προσέγγιση και η

ανάληψη ευθυνών και πρωτοβουλιών από μεριάς πολιτών και κινημάτων. Παράλληλα τα προγράμματα και οι δράσεις της θα πρέπει να καλύπτουν ταυτόχρονα, ισότιμα, αρμονικά και ολοκληρωμένα την οικονομική, την κοινωνική, την πολιτική, την πολιτισμική, την τεχνική/τεχνολογική και την περιβαλλοντική της διάσταση, με βάση τις πανανθρώπινες αξίες της ειρήνης, της δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης, της πολιτικής οικονομικής και κοινωνικής δημοκρατίας και ηθικής, της δημιουργικής άμιλλας, του μέτρου και του σεβασμού στη φύση και τους πολιτισμούς των ανθρώπων. Με τον τρόπο αυτό καθίσταται εφικτό στο σύνολο των εμπλεκόμενων στην αναπτυξιακή διαδικασία να ξεχωρίζει και ν' απορρίπτει πράξεις και πολιτικές, που κανοναρχούνται συνήθως από όσους προσδοκούν με γνώμονα και πάλι το συμφέρον τους, να κερδοσκοπήσουν ξανά φέρνοντας την πολυπόθητη «ανάπτυξη».

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Brutschy, S., & Zachary, D. (2014). Community Quality of Life Measures. In Michalos A. (Ed.), *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research* (pp. 1081-1087). Heidelberg, Germany: Springer.
- Buanes, A. and Jentoft, S. (2009). Building Bridges: Institutional Perspectives on Interdisciplinarity. *Futures* 41(7):446–54. doi:10.1016/j.futures.2009.01.010
- Cobb, C., and Rixford, C. (1998). Lessons learned from a history of social indicators. San Francisco: Redefining Progress.
- Cox, D., Frere, M., West, S., Wiseman, J. (2010). Developing and using local community well-being indicators: Learning from the experiences of community indicators Victoria. *Australian Journal of Social Issues*, 45(1), 71–89.
- Credit Suisse (2013) *World Wealth Report 2013*. Zurich: Credit Suisse. resistir.info/varios/global_wealth_report_2013.pdf.
- Desai, V. & Potter R. (2006). *Doing Development Research*. Sage
- Di Muzio T. (2015). *The 1% and the Rest of Us: A Political Economy of Dominant Ownership*. Zed Books Ltd.
- Duncan, G. (2008). Should happiness-maximization be the goal of government. *Journal of Happiness Studies*, 11 (2), 163–178 (2008). doi: 10.1007/s10902-008-9129-y.
- Επιτροπή Διαβούλευσης Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, (2009). *Έγγραφο εργασίας της επιτροπής. Διαβούλευση για τη μελλοντική στρατηγική Ε.Ε. 2020*. Βρυξέλλες.
- Foster, B. J. (2005). *Οικολογία και Καπιταλισμός*. Αθήνα: Μεταίχμιο
- Friedmann, J. (1992). Rethinking poverty: the (dis)empowerment model. *Empowerment: The politics of alternative development*, Cambridge, MA: Blackwell, pp. 55–71.
- Φωτόπουλος, Τ., (2008). *Περιεκτική Δημοκρατία: 10 χρόνια μετά*. Ελεύθερος Τύπος
- Hettne, B., (2009). *Thinking about Development*. London: Zed Books.
- Horvath, R., (1988) National development paths 1965–1987: measuring a metaphor. Paper presented to the *International Geographic Congress*, Sydney University
- Klein, N., (2015). Αυτό αλλάζει τα πάντα. Καπιταλισμός εναντίον κλίματος. μετάφραση: Άγγελος Φιλιππάτος. Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη.
- Kothari, U., (2005). *A Radical History of Development Studies: Individuals, Institutions and Ideologies*. Zed Books.
- Kotsios, V., (2016a). Integrated development planning in mountainous areas. The case of Konitsa Greece. *Mountain Science*. Vol. 13, Issue 1, pp 169-182. DOI:10.1007/s11629-014-3012-6Latouge 2008
- Kotsios, V., (2016b). LISADEMAS. A life satisfaction decision making system for integrated community development planning. In the *Handbook of Community Well-Being Research*. Phillips R. & Wong C. (editors). International Handbooks of Quality of Life series. Springer

- Κώτσιος, Β. & Δημοπούλου, Ε., (2013). Ολοκληρωμένη διερεύνηση των ζητημάτων ανάπτυξης και περιβάλλοντος σε ορεινές περιοχές. Η περίπτωση του Δήμου Κεντρικών Τζουμέρκων. 7ο Διεπιστημονικό-Διαπανεπιστημιακό -συνέδριο του ΕΜΠ και του ΜΕΚΔΕ του ΕΜΠ. Η ολοκληρωμένη ανάπτυξη στην Ελλάδα στα χρόνια της πολυδιάστατης κρίσης. Μέτσοβο 12-15 Σεπτεμβρίου
- Κώτσιος, Β. & Δούλος, Η., (επιμ) (2014). Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη του Δήμου Παγωνίου. Μια Σύνοψη Διεπιστημονικών Προσεγγίσεων. Πρακτικά ημερίδας *Η Συμβολή του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου στην Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη του Παγωνίου*. Καλιαμπάκος Δ. (επιμ.). ΜΕ.Κ.Δ.Ε.
- Κώτσιος, Β. & Δούλος, Η. (επιμ) (2015). Συλλογική εργασία για την Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη του Δήμου Σουλίου. Πρακτικά ημερίδας *Η Συμβολή του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου στην Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη του Δήμου Σουλίου*. Καλιαμπάκος Δ. (επιμ.). ΜΕ.Κ.Δ.Ε.
- Κώτσιος, Β., (2010). Η ανάπτυξη στα Τζουμέρκα. Όνειρα και προσδοκίες των κατοίκων της περιοχής. Πρακτικά ημερίδας *Η Συμβολή του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου στην Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη των Τζουμέρκων*. Καλιαμπάκος Δ. (επιμ.). ΜΕ.Κ.Δ.Ε.
- Κώτσιος, Β., (2011). Η ανάπτυξη στο Δήμο Μετσόβου. Όνειρα και προσδοκίες των κατοίκων της περιοχής. Πρακτικά ημερίδας *Η Συμβολή του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου στην Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη του Μετσόβου*. Καλιαμπάκος Δ. (επιμ.). ΜΕ.Κ.Δ.Ε.
- Lee, S. J., Kim, Y., Phillips, R., (2015). Exploring the Intersection of Community Well-Being and Community Development. In Lee S., Kim Y., Phillips R. (Eds.), *Community Well-being and Community Development: Conceptions and Applications*. Springer Briefs Series in Well-being and Quality of Life Research.
- Martinussen, J., (2007). *Society, State and Market: A Guide to Competing Theories of Development*. Zed Books.
- Mayoux, L., (2006). Quantitative, Qualitative or Participatory? Which method, for what and when? In *Doing Development Research*. R. Potter and V. Desai (eds), Sage
- Molina, M., McCarthy, J., Wall, D., et al. 2014. *What We Know: The Reality, Risks and Response to Climate Change*. Washington, DC:
- Palma, G., 1981. Dependency and Development: A Critical Overview. In D. Seers (ed.), *Dependency Theory: A Critical Assessment*. London: Pinter: 20–78.
- Peet, R. and Hartwick, E., (2009). *Theories of Development Contentions, Arguments, Alternatives*. London: The Guilford Press.
- Pieterse, J. N., (2009). *Development Theory*, London: SAGE Publications Ltd
- Potter, R., Binns, T., Elliott, J. A., Smith, D., (2008). *Geographies of Development. An Introduction to Development Studies* (3rd Edition). Pearson Education Limited.
- Ρόκος, Δ., (2013). *Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στην Ελλάδα στα χρόνια της πολυδιάστατης κρίσης. Αίτια, Ευθύνες, Προτάσεις, Μέτρα, Δράσεις και Προοπτικές*. 7ο Διεπιστημονικό Διαπανεπιστημιακό Συνέδριο του Ε.Μ.Π και του ΜΕ.Κ.Δ.Ε του Ε.Μ.Π Μέτσοβο. 12 - 15 Σεπτεμβρίου 2013
- Ρόκος, Δ., (2003). Από τη «Βιώσιμη ή Αειφόρο» στην Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη. Αθήνα: Λιβάνη.
- Ρόκος, Δ., (2000). Θεμελιώδεις Προϋποθέσεις για ένα Σχέδιο Αξιοβίωτης Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης. Η Περίπτωση μιας Ελληνικής Περιφέρειας. Από τη θεωρία στην πράξη. Στο *Από τη «Βιώσιμη ή Αειφόρο» στην Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη*. Ρόκος Δ. (Επιμ) Αθήνα: Λιβάνη
- Schellnhuber, H. J. Crutzen, P. J. Clark, W. C. & Hunt, J. (2005). Earth system analysis for sustainability, *Environment*. Volume 47, Number 9, 22–38.
- Sirgy, M. J., Rahtz, D., Swain, D., (2006). Community Quality of Life Indicators. Best Cases II. *Social Indicators Research Series*. Vol. 28. Springer.

- Stiglitz, J., (2012). Το τίμημα της ανισότητας. Μετάφραση: Νίκος Ρούσσος. Εκδ. Παπαδόπουλος
- United Nations, (2010). *Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals*. UN Summit. New York.
- Walker, BH, Abel, N, Anderies, JM, Ryan P (2009) Resilience, adaptability, and transformability in the Goulbourn–Broken catchment, Australia. *Ecol Soc* 14:12. <http://www.ecologyandsociety.org/vol14/iss1/art12/>. Accessed Jan 2015
- Wong, C., (2015). A framework for ‘City Prosperity Index’: Linking indicators, analysis and policy. *Habitat International* 45 (2015). doi: [org/10.1016/j.habitatint.2014.06.018](https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2014.06.018).
- World Commission on Environment and Development (WCED) (1987). *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.